

גבריאלה*

ניתן למצוא בסיפור "גבריאלה" דמיון עיקרי לאוסף הפרקים המרכיב את "בחנונו של מר לובלין" הן מבחינת המילון, הדמויות, עיסוקן, תפיסת חי המסחר הבורגניים שבגרמניה שלפני מלחמת העולם הראשונה והן מבחינת ריתמוס הסיפור וזיקתו הסמויה לסיפורי מעשיות ואגדות. הכוונה למוטיבים כמו מעשה בשלוש או ארבע בנות; מעשיות נישואין למינן; הכלה הבררנית או הסרבנית; מוטיב הנאמנות. ואמנם, על אף שהסיפור בעיקרו הוא סיפור חברתי ופסיכולוגי, הוא יונק מבנים מתוך עולם המעשייה וגם מסתיים בצורה מפויסת, האופיינית לאגדות: "מאז הם חיו חיים טובים ומאושרים". מוטיב הפרת הבטחה נישואין הוא מוטיב מרכזי ביצירות עגנון הקשורות לסיפור האגדי "חולדה ובור"; כאלה הם גם מוטיב הבעל המאויים על-ידי מתחרהו (קרל ניס ב"פרנהיים") וכן מוטיב הבעל הזקן והרווקה הזקנה (נושאים שהטרידו את עגנון ב"פתחי דברים" ובסיפורו "הרווקה הזקנה"). ואכן, לקראת סופו נראה הסיפור במבט ראשון כאבטיפוס, או סיפור מקביל, ל"הרופא וגרושתו": אשה נרדפת על-ידי אובססיה של זכרון אהובה, שנשטשה מפני שהתחייב קודם לכן לשאת את ארוסתו בת-הכפר. אבל יש הבדלים פואטיים משמעותיים בין "הרופא וגרושתו" כסיפור

* הסיפור התפרסם לראשונה בעיתון "הארץ", ערב פסח תשנ"א (29.3.91), באדיבותה של אמונה ירון, בתו של ש"י עגנון. לשאלתי, מדוע לא התפרסם קודם לכן, השיבה במכתב מתאריך 5.11.89:

"...פשוט מאד מתוך טעות שלי. קראתי את הסיפור לפני קרוב לעשרים שנה, כלומר בתחילת דרכי בעזבונו של אבי ז"ל, ואז חשבתי שזהו נסיון קודם של אבי לטפל בנושא של 'הרופא וגרושתו'. עכשו שראיתי שוב את כתב היד של 'גבריאלה' נתברר לי ש'הרופא וגרושתו' קדמו לו..."

"הסיפור כתוב על הרבה טיטות מבוטלות של 'תמול שלשום', טיטות מן המאוחרות. כמו כן השתמש ביריעות הגהה של 'תמול שלשום'. אני חושבת שזו הגהה לשנת תשי"ג... הנייר הקדום ביותר ששימש את אבי לכתבת 'גבריאלה' הוא סיפור משנת תרצ"ז שנכתב אל הרב משה צוביל ובו מודה לו עגנון על הגהת ספרו... יתכן שהמכתב כלל לא נשלח ומאז היה המכתב מונח אצלו עד שהחליט להשתמש בו לעבודתו. אבל זו רק השערה."

ממכתב זה אנו למדים בעיקר, שעגנון שמר על עלי הגהה ועל כל נייר כתוב אחר כחומר גלם אפשרי לכתובה, ואין ללמוד מכך על זמן הכתיבה, אלא על הנקודה המוקדמת האפשרית של כתיבת הסיפור, והיא אמצע שנות החמישים בערך.

"קנאה", המסופר כוידוי בגוף ראשון, לבין "גבריאלה", המדווח מנקודת תצפית של מספר יודע-כול.

ועוד מקווי הייחוד של הסיפור, שהוא פותר סיטואציות פתולוגיות או משבריות, שבסיפורים אחרים אין להם מוצא (למשל, הסיטוים המוחצים את הרופא ב"הרופא וגרושתו"). כאן, מתוך ראייה עמוקה ומתוך בניית סיטואציות משמעותיות בדרך מרמזת ומקוצרת, נפתרים המשברים והסיפור מסתיים בכי טוב. וכך, משמבחינה גבריאלה בעלת האופי במי שבגללו נהפך עליה עולמה משך שנים ארוכות, היא פורצת בצחוק. לפתע מתברר לה עד כמה חדל העניין להיות רלוונטי. הטרגיות נמנעה בזכות היכולת להתבונן בסיטוי העבר מתוך ממד הזמן והמודעות לשינויים הביולוגיים והפסיכולוגיים שהתחוללו במהלך החיים.

"גבריאלה" הוא סיפור זיווגה הקשה של גיבורת הסיפור, שמצאה את בן-זוגה לאחר שאביבה הראשון חלף מכבר. גבריאלה היא רווקה מבוגרת, שאכזבתה מכשלון פרשת אהבתה הראשונה לסטודנט תיאודור עקהוף, שאף היא מאוחרת היתה, הוסיפה כוח משיכה לתווי האופי הגבריים והנוקשים שלה. ככל בית אביה, גם היא שייכת לאותו עולם של המעמד הבינוני המתבולל בגרמניה שלפני מלחמת העולם הראשונה. עולם זה מוצג בסיפור הן מתוך יראת כבוד והערכה, כעולם שלם ומתוקן, והן מתוך אירוניה לא מוסתרת כלפי המכניזם של ערכי הכבוד, הציות והחובה. את אלה מייצג בעיקר האב, אנזלם גולדשמיט, שלו שם משפחה יהודי, אולי היחיד בכל הסיפור. בעיסוקו הוא בעלים של בית-ממכר לשכיות חמדה, חנות צורפים — משמרת העבר שקפא.

לפני מלחמת העולם הראשונה היתה החנות בגדר שמורה של כבוד ושל ערכים אזרחיים מהוגנים. אך חורבן העבר והנוסטלגיה המפעפעת בעקבותיו אינם מצריכים בהכרח סיום קטסטרופלי. בסיפור זה גוברים הוויתור וההבנה על דחפי ההרס.

גולדשמיט החשוב עושה סחורה בבנותיו המוצלחות ומזווגן לסוחרים מתאימים, כשעיקר הצלחתו בכך, שהסכימו לשאתן "ללא נדוניה". למעשה, על אף הסגנון הגבוה והמאופק של השידוך המעמדי בין סוחרים אמידים, אין הזיווג שונה מגדוניה שהיה נותן איכר פשוט בכפר בווארי לבתו: עשרה שקי תפוחי-אדמה ושני חזירים. כאמור, בולטת ההערצה הידועה של עגנון לעולם הבורגני הגרמני שלפני מלחמת העולם (כפי שעולים הדברים גם ב"בחנונו של מר לובלין"). הסוחר הישר, הבקי בטיב סחורתו, הוא קרובו

הרחוק של העולם היהודי השלם והאוטופי "מלפני ארבעה חמישה דורות", העוסק בתורה, הטובה מכל סחורה.

יחד עם הערצת המספר ליושרו של הסוחר ודבקותו בידיעת ערך ה"חפצים", תכשיטי הזהב של העולם הישן, בונה עגנון פיוניונומיה (ארשת פנים) של הטיפוס היהודי הגרמני המתבולל, הכולל גם נתונים אירוניים מורכבים. גבריאלה היא סוג של זהב, סחורה יקרה ונדירה, חמדה גנוזה, "אשר כל חפציך לא ישוו בה", כפי שמתבטא יהודי על תורתו ושבתו. הסוחר ההולנדי פייט ון דר ברכט מגיע לבית אביה של גבריאלה כדי למצוא לעצמו "אבן יקרה" שאבדה מטבעתו, ומתוך כך הוא מוצא את האשה שכאיש גבורתה — גבריאלה.

הסיפור בן טו הפרקים הקצרים, בנוי על רצף משברים. אלה מפרים את הציפיות, את שלוות החיים ואת עולם הערכים המאופק, המיוצג באורח כה קפדני על-ידי משפחת אנוולם. הסוחר ובתו חייבים להתאים מחדש את עמדותיהם הנוקשות ואת ציפיותיהם מן החיים לנסיבות המשתנות ללא-הרף. הנסיבות הללו מוצגות באמצעות רמזי הרקע ההיסטורי מן התקופה שלפני מלחמת העולם, המלחמה עצמה והתקופה שלאחריה.

הסוחר, הזהבי, הצורף, חרש הזהב, גולדשמיט — ששמו הספרותי הוא כשם מקצועו — ציפה, שאת הנאה והטובה שבבנותיו ישיא כדבר מוכן מאליו ובאותה קלות שנישאו שלוש אחיותיה הבכורות. אך מאחר שנקפו שנים אחדות, "קיבל על עצמו כל שבגבריאלה תתן לו ידה יתן הוא את הסכמתו עליו" (עמ' 105); ובאמת, כשמגיע סוף-סוף החתן המיועד, הסטודנט העני תיאודור עקהוף, בחיר-לבה של גבריאלה — שאותו הכירה בנסיבות כה רומנטיות, בעת שמעדה על הקרח ביום חורף (השווה לסיפור "מחניים" למ"י ברדיצ'בסקי) — מתברר שהמשפחה נוחלת אכזבה מרובה. זהו המשבר השני הכרוך בגיבורה, שהרי הראשון היה כשלא מצאה זיווג כשהגיעה לפרקה והפכה להיות "כלה בררנית". אמנם, עקהוף אינו אלא סטודנט עני ותפל, אך הוא בחיר-לבה של גבריאלה; והמשפחה הרי כבר קיבלה על עצמה שלא להתנגד לבחירתה של גבריאלה, תהא אשר תהא. כשנאלץ עקהוף להודות בפני גבריאלה, שאין הוא יכול לשאתה מפני שהוא מאורס לבת כפר, מתברר שגם הוא איש כבוד. אין הוא מסוגל להפר את דברתו על אף תביעתה הנמרצת ומזרת האימים של גבריאלה שיכתוב לאותה "אווה קטנה" ש"ידיו מסולקות ממנה".

"מאורס אתה, צעקה גבריאלה כאילו אחזתה פלצות" (עמ' 107). כאן

מתחיל המשבר השלישי. גבריאלה נפגעת מאוד, אך המשפחה שמחה כי הנה חוזר הסיכוי להשיאה לחתן ראוי. אך משנוקפות השנים שוב מצטערת המשפחה על הוויתור על עקהוף ומאמצת את עמדתה של גבריאלה. תחושת אכזבן ואזלת חיים פוקדת את אנוולם גולדשמיט בעקבות המלחמה; חתניו מגויסים והופכים את בנותיו לאלמנות חיות הסמוכות על שולחנו. כל אלה גורמים לו להגביר את רצון אחיזתו בארצות החיים, ומתוך כך הוא מחליט לזווג את בתו הבודדה ויהי מה. והנה מזדמן הסוחר המבוגר שאיבד את טבעתו, ובו רואה האב שידוך מתאים "אפילו יותר מכל השידוכים שקדמו". הוא משדל את בתו לשאת את הסוחר, החוזר ופוקד את ביתם אף-על-פי שבגבריאלה אינה נושאת עיניה אליו.

הנאמנות לאב והרצון שלא להיות "הדודה הזקנה", שתפקידה בעולם הוא לשעשע את בני אחיותיה, גורמים להתרככותה של גבריאלה. במעמד נוגע ללב, אך גם גרוטסקי, היא נעתרת לאביה ומסכימה להינשא תוך פשרה גמורה.

"טוב ענתה גבריאלה. הביט בה אביה כאילו היה רוצה ללמוד מפניה פירושה של מלה זו. לבסוף השפיל ראשו כתלמיד קטן שאינו יכול לעמוד מעצמו על הפירושה. הרגישה גבריאלה בדבר. נכמרו רחמיה על אביה ופשטה שתי זרועותיה ונטלה את ראשו ונשקה לו. ואף הוא נשק לה על מצחה ומחה דמעה מעיניו ואמר בתי הטובה בתי הטובה" (עמ' 113).

לאחר הנישואין מעורר המספר מנגנוני קנאה וחרדות אצל הבעל הוקן. שהיה בתול עד לנישואיו וחש עצמו נחות כלפי אשתו החזקה והחשובה ממנו. הוא שוקד על טיפוח היחסים כמו ברוך מאיר מ"סיפור פשוט" — משרת שנשא את בת אדוניו וחש כל ימיו שצירל אשתו, יש בה עוד סוד אחד שלא גילתה לו. כך ממש חש פייט ון דר ברכט; ולכן, משמתגלה הסיבה לעיכוב נישואיה של גבריאלה — פרשת האהוב הקודם, תיאודור עקהוף — מתערער בטחונו של הבעל לגבי בעלותו ומתחולל תהליך של קנאה פתולוגית, הדומה מאוד למצב המוכר מן "הרופא וגרושתו". הבעל מענה את אשתו ומכריחה להתוודות על דברים שהוא יודע שלא היו ולא נבראו. למזלם של הזוג פייט וגבריאלה, נולד להם בן: מוסרת החסימה הרגשית של גבריאלה כלפי בעלה, שפנתה אליו בלשון "אתם" גם לאחר הנישואין. ומנגד, הולדת התינוק מחזירה ומגבירה את בטחונו המעורער של הבעל ביציבות נישואיו.

התינוק שב ומציל את המשפחה; לאחר שחזר מן המלחמה (השווה

"פרנהיים"), החליט עקהוף לבקר ידו. הוא מגיע לבית הדירות שבו מתגורר הזוג, דופק "בטעות" על דלת דירתם ומוצא שם את הבעל, הנמשך אליו (השווה "פרנהיים" ו"בדמי ימיה" — מוטיב הבעל הנמשך אל המאהב). חרדתה של האם לשלום התינוק החולה "בזמן הנכון", שבו היתה אמורה להתעורר הקנאה במלוא עוזו, מסיטה את תשומת-הלב מן המשבר הצפוי אל הדאגה לתינוק. בכך מרוויח הזוג זמן לשיקום ומטה את אנרגיית החרדה, הקנאה והחיטוט לטיפול בתינוק.

ואכן, כשפוגשים בני-הזוג במדרגות הבית את האהוב הקודם (זו פגישתה הראשונה של גבריאלה בעקהוף מאז נפרדו), הם מוכנים להפתעה, אשר חדלה להפתיע. גבריאלה אכן עוברת בשלום את טקס הפרידה מזכרונות העבר. היא מושיטה יד לברכה, ובהיעלם אחד היא מושיטה יד לפרידה, נכנסת לדירתה עם בעלה ופורצת בצחוק גדול: הבשלה העקהוף הזה כל החרדה אשר חרדה? הפקיד מקבל את הממדים הרצויים לה ולבעלה. מה שהיה כה מאיים, התברר כבדיחה.

הבעל, פייט, אמנם חוזר ומגלה את פחדיו, אך זוכה למענה ברור: "לא הזכרת לו שהיה בביתנו. אמרה גבריאלה, הרי מתוך טעות נכנס [זו הגרסה שהבעל שמח לאמץ]. — כן, מתוך טעות. — או אולי סבור אתה שנתכוין לכך [כמו מתגרה גבריאלה]. אמר פייט בין שנתכוין בין שלא נתכוין אין הדבר כפשוטו" (עמ' 118). כלומר, פייט חרד שמאוד לא סביר שעקהוף התגלגל לביתם דרך טעות. ואילו האשה החכמה, שאף היא אינה מאמינה שהדבר כפשוטו, אומרת — ואלו מלות הסיום: "אם כפשוטו ואם לא כפשוטו אין כל הדבר כדאי לשבר עליו את ראשינו" (שם). נפתוליו של עקהוף חדלו לעורר עניין.

ביבליוגרפיה

בדמי ימיה

1. Aberbach, David, *At The Handle of the Lock*, Oxford University Press, 1984.
2. בנד, אברהם, "המספר הכלתי מהימן ב'מיכאל שלי' ו'בדמי ימיה'", הספרות, כרך ג, חוברת 1, 1971, עמ' 30-34.
3. בר, טלה, "מיתוס התאומים של גרייבס אצל עגנון", קשת, כרך יד, תשל"ב, עמ' 107-100.
4. גרסיאל, משה, "שיבוש מעגלי הנישואים בסיפורת של עגנון", ניב המדרשה, אביב-קיץ תשל"א, עמ' 315-326.
5. לנדאו, רחל, "על הסגנון המקראי של 'בדמי ימיה' לשי' עגנון", בלשנות עברית חפ"שית, חוברת 16, תש"ם, עמ' 26-50, אוניברסיטת בר-אילן.
6. מזור, יאיר, "הדינמיקה התימאטית השיטית במוטיב התחליף בסיפור 'בדמי ימיה'", הדינמיקה של המוטיבים ביצירת עגנון, דקל, 1979, עמ' 36-49.
7. נגיד, חיים, "ספורי שטיפטר ו'בדמי ימיה', דמיון מפתיע בין הסיפור העגנוני ליצירותיו של הסופר הגרמני", ידיעות אחרונות, 5.3.1971.
8. פרוכטמן בן-דב, ניצה, "חלום כמציאות — עיון בסיפור 'בדמי ימיה'", מחקרים בעגנון, אוניברסיטת בר-אילן (בדפוס).
9. פיינגולד, בן-עמי, "גילגולו של מוטיב הזיווג הכפול", מחקרי ירושלים בפולקלור היהודי, ז', תשמ"ד, עמ' 22-48, ובפרט בעמ' 43.
10. צדקה, רינה, "הדמות המרכזית כמספרת", מעלות, אפריל 1970, עמ' 28-34.
11. צמח, עדי, "בכפל דמות — על 'בדמי ימיה' לשי' עגנון", מאזניים, כרך סב, חוברות 8-7, 1988, עמ' 43-49.
12. קורצווייל, ברוך, "בעיית הדורות בסיפורי עגנון", מסות על סיפורי שי' עגנון, שוקן, 1962, עמ' 46-47.
13. רוזיק, אליהו, "התהוותם של סמלים: עיון ב'בדמי ימיה'", מעלות, אפריל 1970, עמ' 5-27.
14. שוהם, ש' גיורא, אהבה כפתיון: חוה, קנובה ודון חואן, רמות, 1982.
15. שונמי, גרעון, "גיבורים בכבלי כפיליהם", מעלות, אפריל 1970, עמ' 35-40.
16. שביד, אליעזר, "בדרך תשובה", שלוש אשמורות, עם עובד, 1964.

פנים אחרות

1. אבן-זוהר, איתמר, "שי' עגנון: 'בדמי ימיה', 'פנים אחרות', 'הרופא וגרושתו'", עיונים בספרות, משרד החינוך והתרבות, תשכ"ו, עמ' 9-14.